

MÁRIÁS JÓZSEF (1940) Nyíregyháza

MÁRIÁS JÓZSEF

Az írás: vállalkozás

Németh László:

Írások a magyar irodalomról, I–II–III.

„A sors előtt álltam, a nemzeté és a magamé előtt, akartam vagy sem, ezt kellett a múltból levezetnem, s minthogy az irodalom volt a terep, amelyen a legotthonosabban mozogtam, a sorsunkban kibomló hibát, »eredendő bünt« is effelől próbáltam megérteni.”

Németh László szavaival ad iránytűt az olvasó kezébe Ekler Andrea, amikor útra bocsátja az író magyar irodalomtörténeti írásait tartalmazó gyűjteményének első kötetét.¹ A folytatás sem marad el: a következő években két másik kötetrel hívja meg az olvasót: kísérik el mi is Németh Lászlót a magyar irodalomban tett időtlen utazására, amely hozzásegít bennünket az író irodalom- és létszemléletének jobb megismeréséhez, a kettő szimbiózisa követésére, amely elvezet az életművet átható, meghatározó kultúra- és nemzetföltés bizonyosságaihoz. A szerkesztő nem az írások keletkezésének időrendje szerint szedi csokorba a műveket, hanem tematikai szempontot követ, e kötetben Sylvester Jánostól Berzsenyi Dánielig vezet bennünket a magyar irodalom országútján.

I.

„Nem elég a művet csak magában megbírálni tudnod, de meg kell azt tudni bírálni még azon legfőbb szempontból is, mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek céljával...”

Az olvasó kettős haszonnal forgathatja a könyvet: egyfelől megismerheti az alkotás belső kényszerét – „író az, aki kimondja azt, amit a végzet beleprésett” –, amely tollat ad a kezébe; másfelől a Németh László vállalta szerep gazdagodását, attól kezdődően, hogy mint „alázatos lámpagyújtogató” a „lelkemet megöblíteni” szándékával merül el a 16–18. század irodalmában, a protestantizmustól a felvilágosodásig. Sylvester János, Heltai Gáspár, Pázmány Péter, Szenczi Molnár Albert, Károli Gáspár, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata műveiben, a hitviták és zsolttáros könyvek lapjain követi nyomon azt a folyamatot, amely sokszor egymástól függetlenül, de párhuzamos sínpályán mozogva szolgálja az éledező nemzeti gondolat és a nemzeti nyelv és tudat születését, szárba szökkenését, miközben önnön „korlátairól” is számot vet: „Nem vagyok irodalomtörténész. Az én törekvésem a hajdani aktualitást felidézni a halott jelenségekben.” Halott jelenségek? Amikor olyan jelenségekről ad számot, mint „az igazságkeresés igénye”, „a nyughatatlan igazságszomj”, szándéka nagyon is élővé változik, soraiban Németh László gondolatai genezisének gyökereit fedezhetjük fel, amint Szenczi Molnár Albert életének jellemzői – „monumentalitásra törő férfiszívósság” – is Németh László karaktervonásait idézik elének. Sőt, ennél is több! Hisz a zsolttáríró arra is ráébreszti, hogy „a kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnesé, irányítója”. Károli Gáspár révén ennél is tovább halad az írói feladat kikristályosodási folyamatában: „van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség, az az erőfeszítés, amely a művet létrehozza. [...] Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegzett, nagy hit hívja világra, anélkül a virtuozitás széthull, s a fölény fölényeskedéssé válik.” Balassi Bálint versújító erényei mellett külön kihangsúlyozza modernségét és magyarságát.

Az életművekből a protestantizmus formálta nyelvi kincseken túlmenően kiolvasható volt egy másik törekvés is. A Bethlen Miklós önéletírásában, a korra vonatkozó ismeretforráson túl benne rejlik „a magyarság önismeretének” megalapozó szándéka. A következő lépcsőfok: Árva Bethlen Kata – a protestáns Antigoné – életpéldája. Nem kell különös képzelőerővel rendelkezni ahhoz,

hogy a róla írott sorokban ne az író életének fájó mozzanatai, tapasztalatai idéződjének elénk: „Van-e nagyobb fájdalom, mint példaéletre, »ideaemberré« születni, s egyetlen hibán – egy éveinkben busásan kamatozó gyengeségen életünkben a Példát elveszíteni?” Emlékezzünk: mennyi szép Németh László-utópia hullt hamvába, megvalósulás helyett!

A 18. század utolsó harmada/vége új lapot nyit a Németh László által megrajzolt, megidézett magyar irodalomban. Új törekvések, új álmok, új célok. Egyik jellemző vonás: a Nyugat irodalmára való odafigyelés, a tájékozódási horizontok tágulása. Faludi Ferencről állapítja meg: „nem akar többet: csak hazája szokásait a világ ízlése szerint fűszerezni”. Ennél jóval többet akart Kazinczy Ferenc, „a tekintélyes ifjú”, az új nemzedék „szívós seregkürtöse”, kiben Németh László rokon lelket, a magyar irodalom első nagy organizátorát üdvözölhette. Tagja volt annak az írói közösségnek – Szabó Dávid: a „nagy lélegzetű poéta”, Batsányi: „a nemes kovalélek”, Kazinczy: „a század kegyeltje” –, amely a Magyar Museum című folyóiratot létrehozta, azt a fórumot, amely megteremti a magyar irodalmi öntudatot. „A Magyar Museum fedezi fel az irodalmi tradíciókat, s mindjárt oda is illeszkedik e tradíciók folytatásába.” Sőt, ennél is többet: „E lap legfontosabb feladata: egy táborba gyűjteni az országban elszórt maroknyi olvasót, akiknek jó része író is volt.” Az ezt követő seregszemlében az első hely Csokonait illeti, aki „spongyaéhességgel szippantja magába a világ kínálkozó látomásait és ismeretkincsét, de nem úttörő, inkább megszépíti, mint újriformálja a kifejezési eszközöket”. De nem csak formaművész volt. „A lexikonok százada után egy költő, akinek a verseiben lexikonok rejtőzködnek.” A Németh László-i irodalmi növéstervben Katona Józsefnek jut jelentős szerep, nem csak azzal, hogy „ő írta meg a legnagyobb magyar drámát”, amelynek külső alakját „egy belső növéstörvény hozta létre”, „drámává nem szerkezete, hanem a levegője teszi”. S még valami, amiben újra Németh László alkotóműhelyébe, a Németh László-művek létrejöttének genezisére ismerhetünk: „a szélnek akadály kell, hogy erejét mutassa, a szenvedélynek metrum, hogy legyen mit feszítenie”.

Ezen a ponton elérünk ahhoz a korszakhoz, amely Németh László szemlélete szerint a „kultúráválasztás” kora volt. Előkészítői, létrehozói, kísérletezői sorában említi Bessenyei Györgyöt, Kazinczy Ferencet, Csokonai Vitéz Mihályt, negyedikként pedig Berzsenyi Dánielt, a költőt és a stilsztát. Róla szólva olvashatunk olyan mondatot is, amelyben önnön irodalomszemléletének előképe tűnik elénk: „Költőnek lenni nemcsak állapot, hanem szerep is. A költőt nemcsak tehetsége teszi költővé, hanem hivatásérzete.” Aminthogy a küldetés is, miszerint „a költészet célja: lelkünk minden erejét harmóniás emeltségbe és szabadságba hozni”. A Berzsenyi költészetében rejllő, az abban kikristályosodó gondolat forrásainak jobb megismerése végett látogat el Somogyba, Kemenesaljára, Niklára, annak megértése végett, hogy a költő magánya, a maga választotta környezet az ellenszelek dacára miként hozhat létre oly nagy művet, amelyet önmagával és a világgal viaskodva megalkotott. E szándék szüli meg Németh László összefoglaló tanulmányát, amely a Berzsenyi-kutatás alapműve lett, érvénye ma sem halványodott el. Az életrajz és az alkotási folyamat kéz a kézben bontakozik ki előttünk. De korántsem valamilyen véletlen, eleve elrendelés által! „...a környezet erősen hat az íróra, bizonyos. Csakhogy többnyire nem az a környezet, amelyet kap, hanem amelyet választ.” Berzsenyi sorsában, írásaiban megmártóztatva veti fel a kérdést: „Mi van a költészetünkben vonzóbb, mint ez a családjából kiszakadt ifjú gazda, aki közel tíz éven át a kristályhegyekkel és sok-sok éterrel szemben tanulatlanul tanult az ihletnek engedni s lelke látványán a növények szelídségével uralkodni? Mi foglalkoztatta, mi indította meg?” Az egyetemes kultúrából, irodalmi elődeitől tanult, abból merített ismeretforrás... Adott egy ennél is fontosabb tényező: „szerencsére a versek nemcsak végtelenségig kalapálható mondatokból állnak, hanem még mielőtt mondatokká válnának: lélekből”. Vége-hossza nincs az életműből kiemelt példázatoknak, amelyek mind-mind arra utalnak, hogy Berzsenyi „egész emberségével egy közösség embere volt”, „feltartóztathatatlanul őszinte költő”, akinek „a költészet metrumos diéta volt, ahol azért szólalt fel, hogy nemzetét emelje”. Nem rajta, nem csak rajta múltott, hogy „a folytonos harc, magány, mogorvaság a nagytáncos fiatal úrból tíz esztendő alatt nehézkes különcöt csinált”. Nem véletlen, hogy Németh László hosszan foglalkozik a Kölcsey-bírálattal és következményeivel. Elgondolkoztat a bírálatról írott definíciója: „Egy bírálat önmagában csak kvalitatív elemzés; azt tudjuk meg, milyen tulajdonságokat vett észre a bíráló a megbíráltban: a bíráló értékrendjét nem adja kezünkbe.” E tanulmány másról tanúskodik! Hisz e könyvnyi terjedelmű tanulmány éppúgy szól írójáról, amiképp az írása alanyáról/tárgyáról; amiképp a Németh Lászlóról írott monográfiák, tanulmányok, méltatások, alkalmi cikkek is azok írójának élet- és irodalomszemléletéről! Miért is szentelt ekkor figyelmet Berzsenyi Dánielnek? – kérdezzük magunktól. Mert önmaga előképét látja és tiszteli benne. Idézzünk egy

összehasonlító példát. Berzseny Dániel írja: „nem elég a művet csak magában megbírálni tudnod, de meg kell azt tudni bírálni még azon legfőbb szempontból is, mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek céljával”. Németh László írja: „...egy lángész önmagában mindig a rajta át ható kollektív szándékot védi”. Ez a csúcspont, ahova Berzseny Dániel eljutott, amelyről a kései utód joggal mondhatta: „Berzsenyit nemcsak nagy költőnek, de nagy tanítónak is látom. Ő, Széchenyi s Petőfi azok, akik három következetes s egymást inkább kiegészítő, mint elromboló megoldást mutattak nemzetünknek.”

Pár esztendő múlva, 1948-ban újra visszatér hozzá. Az időpont nem véletlen, amint az sem, amit a Berzsenyi-életmű jelentőségéről, értékéről kimond: „Az igazi író, s az igazi haladást nem kell félteni egymástól. Hogy is kellene? Hisz az igazi író épp ott kezdődik, ahol az embernek már semmi sem olyan fontos, mint hogy végül is igaza legyen. [...] Az igazi írónak, ha az, a tévedése is csak egy részizagságnak lehet a túlbecsülése, s bizonyos, hogy a kollektívum csak gazdagabb lehet vele, ha ezt a részizagságot is befonja teljesebb igazságába.” Mi ez, ha nem válasz annak a kornak, amelynek csahosai Németh Lászlót kútmérgezőnek nevezték, annak a kornak, amelynek elfogult bírálata évekig elnémitotta, a fordítás gályapadjára ültette.

II.

„...az ő égése mindig megtalálta, hogy lehet fojtott viszonyaink közt is egyre nagyobb fáklyaként föllobogni.”

A költő – Széchenyi számára: Berzseny Dániel –, aki 1810-ben kétségbeesve szólította kortársait: „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!”, ő maga is beáll a vigyázók közé, jelezvén meggyőződését: „Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” (*A magyarokhoz*). Forrásban volt a világ, forrásban volt a magyar társadalom is, kiszolgáltatottan az osztrák császári hatalomnak. Az írók voltak azok, akik az irodalomnak küldetést adtak: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” (Batsányi János); vezetni „a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire és a szív édes láncain a maga boldogságára” (Kármán József) – intenek feladatainkra, figyelmeztetnek a „bűneink miatt” a nemzetre leselkedő veszélyekre, ugyanakkor programot is adnak: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” (Kölcsey Ferenc). Ezzel már át is léptünk a reformkorba, amely a jakobinusok kivégzését követő dermedt évtizedek után újra a cselekvés parancsát állítja a feladataira ébredő nemzet elé, azzal a hittel, hogy „Még jőni kell, még jőni fog / Egy jobb kor...” (Vörösmarty Mihály).

A könyv szerkesztője utal arra, hogy e kötet² – a 19. század magyar irodalmának foglalata – két súlypontja, fő vonulata: „Széchenyi és Ady alakja, a magyar romantika korszaka és a Nyugat elődeinek felidézése”. Németh László ezúttal is „az alkotásokra koncentrál, de maguk az alkotók is fontosak számára, mintha egy regény vagy novella hősei lennének”. Szubjektív irodalomtörténete e kötetének tanulmányai is, „tárgyi alaposáguk mellett vallomássosságuk Németh László ars poeticáját is kiegészíti egy-egy vonással”.

Németh László, kinek munkásságában a reform gondolata és szükségessége a húszas-harmincas években prioritásként fogalmazódik meg, érthető érdeklődéssel fordul a 19. századi reformkor felé. Rádióelőadásban méltatja az Aurora című folyóiratot, amely 1822-től másfél évtizeden át volt az új eszmék hirdetője, a köré tömörülő írók fóruma. Nevét is jelképesnek mondja, jellemzőként „a világra, amely körülötte mozdult, hajnalodott”. Szerzői, szerkesztői közös vonásaként tételezi: „odaajándékozta életét a feladatnak, szolgálja lesz a lelkében készülődő természeti erőnek. E nélkül a fölaldozás nélkül nincs igazi nagyság; e nélkül a szolgaság nélkül nincs dicsőség.” E szavak mögött nem nehéz felismerni Németh Lászlót, amint a fiatal Eötvösről rajzolt portréban is. Az ő méltatása kapcsán jegyzi le a maga ars poeticáját tömörítő sorokat: „A művésznek együtt kell szorongania korával, feljajdulni a nyomorgókkal, reménykednie a reménykedőkkel. [...] az igazi író megérzi, s nem elvont szabályok, hanem szíve indulata szerint jár el.”

Németh László az 1848–49-es forradalmat előkészítő kor legkiemelkedőbb személyiségeként Széchenyi Istvánt állítja olvasói elé. A róla írt könyvnyi terjedelmű írást megelőzően is foglalkozott vele, őt „a legtalányosabb magyarnak” nevezte. Feltárta, hogy „a társaság és költészet nemzetközi kullisszái közt byronkodó ifjúból” miként vált „társadalmi reformer [...] a magyar nemzetiség és magyar

hazafiság évszázados megformálója”. Esmélését kora nagy írói segítették elő. „A magyarság is az irodalmával kapott bele a képzeletébe.” Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi a döblingi magányba is „elkíséri”. De ő nem az ideák világában, hanem a gazdaságban kívánta megvívni a század nagy forradalmát. Széchenyi növésterve – Németh László felismerése szerint – „a gazdaságon kezdte, de egykettőre lefűrt a mélybe – az angol szellemtől a nemzeti műveltséghez, a hiteltől a hitig.” Melyek voltak e rendhagyó ösvény jelzőoszlopai? Németh László szerint: a polgári erény, a kiművelt emberfő, a nemzet igazi hatalma, a gyökeres megújítás, a forradalom helyett reform... „Széchenyi őserdejébe – évekre – bevettem magam.” Ennek lett gyümölcse az 1942-ben megjelent kötet: a *Széchenyi*.

Az előbbi sorok jelzik: ez esetben nem az irodalom ideákkal, esztétikával telített világba vezet bennünket, hanem egy annál szélesebb világképet tár elénk: „Széchenyit a romantika iskolája – olvasmányai és utazásai – elkülönítette, kinövesztette természetes társaságából [...], hogy a feladatra vagy halálra éhes lélek és az ébredő magyar nemzetiség váratlan lánggal egymásba harapjon.” Hamar felismerte, hogy a polgárosodás az egyetlen út, amely az országot elindíthatja a fejlődés útján, immár nem csupán a szavak erejével, hanem a cselekvéssel, az utazásain tapasztalt gazdasági tapasztalatok átültetésével, hasznosításával. A Széchenyiről írott könyv e ponton lépi át az irodalom határát, de azt is mondhatnánk, hogy szándékaiban valóra váltja azt, amit a szellem világából magába fogadott.

Ezek ismeretében is érdemes végighaladnunk a kötet sorain, hogy a megismerés/megértés Németh László-i módszerével kövessük e nem mindennapi élet kibontakozását „a külföldi magyar”, az arisztokrata katonatiszt kalandos éveitől annak felismeréséig, amikor a szolgálat teljességgel más értelmet és tartalmat nyer, amikor ráébred arra, hogy „szegény, lesüllyedt országban” él, ahol a császár „magyar alattvalói elől a polgári érvényesülés és érdeklődés minden magasabb nemét elzárja”. Külföldi utazásainak tapasztalatai, a pozsonyi diéta lagymatag intézkedései cselekvésre serkentik. Az első nagy tett az Akadémia létrejöttét szolgáló felajánlás. Ez sorsfordító pont volt az életében. Ettől kezdve „ő nem törődik a maga sorsával, csak használhasson”. Jellemzésében – „a szellemi ember életének legszebb pillanata, mikor önmagát eszményeivel a jóról összeolvassza” – nem nehéz felismernünk Németh László karakterjegyeit. Széchenyi István is „új nemességet” szervez, ráébred arra, hogy „a civilizáció vallását egy új nemzedéknek kell Magyarországon elterjeszteni”. A *Hitel*, a *Világ*, a *Stádium* megírásával egyszemélyes intézményként hirdeti, jelöli ki a követendő fejlődés útját. Reformerré vált főúrként válik új eszmék erjesztőjévé, új célokat megfogalmazó kezdeményezővé. Nem kisebbet, minthogy a magyar nemzetiséget „életre locsolni”. Tudatában volt annak, hogy hosszú, nehéz út áll a fejlődés előtt. Az ország állapota, elmaradottsága mondatja vele: „nincs semmink, csak jövőnk”. Ez a hit válik cselekvései, tettei erőforrásává! A harangot megkongatja ugyan – „a haza veszélyben van” –, de hittel vallja: „Magyarország lesz”. Politikai reformok mellett konkrét tervek terjeszt elő: Akadémia-alapítás, Duna-szabályozás, Duna-gőzhajózás, balatoni hajózás, a Lánchíd megépítése, vasútépítés, bankok, hitelintézetek kezdeményezése/létesítése, és még „Széchenyinek mi minden nincs a halhatatlanságára betelekkönyvezve!” Az eléje tornyosuló nehézségek, akadályok ellenére „az ő égése mindig megtalálta, hogy lehet fojtott viszonyaink közt is egyre nagyobb máglyaként föllobogni”. Mindez nem jelentette azt, hogy ez a csodálatos életfolyam gáttalanul haladt volna a kiteljesedés felé. Ő sem volt mentes a belső vívódásoktól. „Nincs meg bennem az a melegség, amely vonzza az embereket.” Annál inkább vonzotta a bécsi udvar besúgó hadát, amely mindvégig követte, igyekezett ellehetetleníteni. Érzékeny lelke az öngyilkosságot is fontolgatta: „érezem, hogy el kellene pusztítani magamat, de nem tudom”, végül „örültsége” vezette el a Bécs melletti intézetbe, amely egy időben vált számára élete végső stádiumaként pokollá és aziliummá, ahol élete utolsó évtizedét töltötte.

(Nem zárhatjuk le a Széchenyi-témát anélkül, hogy ne utalnánk „utóéletére”, más eszközökkel történő megjelenítésére, jelesen a *Széchenyi* című drámára, amely 1946-ban született. Miért is tért vissza rá, és miért fókuszált Széchenyi életének legszomorúbb idejére, a Döblingben töltött időre? Azon év október 27-én Illyés Gyulának címzett levele fedi fel a titkot: „Régi témám, de csak 1945 tavaszán alakult ki egészen, amikor én is a rendőrséget vártam, s öngyilkosság vagy mindent-elszenvedés választóján álltam.” Adott volt egy közvetlenebb kiváltó ok is: 1946. január 23-án Schöpflin Gyula a Magyar Rádióban kútmérgezőnek nevezte, ami akkor egyenlő volt a politikai feljelentéssel. Tudjuk, a fő bűne az volt, hogy az általa hirdetett „harmadik út” szembement a kialakuló kommunista rendszerrel, a minőség forradalma pedig a politikai láthatáron körvonalazódó proletárdiktatúra

ideológiájával. Mi várhatott rá? Amiről Széchenyi beszélt: „Rodostó, vérpad, bolondház”. Szerencsére a sors kegyesebb volt hozzá: „csak” a fordítás gályapadjára ültették.)

Németh László irodalmi növésterve újabb állomása: Petőfi Sándor. Költői pályáját szép metaforába sűríti: „a nap költője ő s nem a holdé. Pacsirta s nem filemile.” Ő jelenti kora és az utókor számára „irodalmunk legszebb hagyományait és legnagyobb igényét”. Ezzel lett „érdeme és erénye szűkebb korának”. Költészetének témáit taglalva jut el a bordaloktól a szerelmes verseken át arra a magaslatra, amelyen „a magyar probléma s a világprobléma” eggyé vált. Oly magaslatra, amelyen prózai munkái is irodalmunk megbecsülendő kincseivé nemesednek. Emlékét idézve fogalmazza meg az önmagára is érvényes, az írói hivatás lényegét magába sűrítő szavakat: „Az író vállalkozás. Egy darab természet akar rajta át a kultúra erői közt helyet szorítani, feladatot vállalni...” E felismerés teszi őt örök, követendő példaképpé: „Magyar író akarsz lenni? A jelszó: Petőfi!” Felszabadító példája, különbözőségük ellenére, leginkább a hűséges pályatársban, Arany Jánosban ölt testet. „...Petőfi az első pillanattól elbűvölte őt. Arany csodálata Petőfi iránt jellemének talán legszebb vonása” – rajzolja meg a köztük kiépülő lelki kapcsolatot Németh László. Vagy mégsem? „Arany szereti Petőfit, de mellette is magányos marad.” Termékeny magány az övé. Csodálatos alkotások, műfordítások, poétikai tanulmányok jelzik annak tüneményes ízű és zamatú gyümölcseit, köztük az *Őszikéket*, amelynek igazgyöngyei az élete végén a Margit-sziget árnyas csöndjében elnyert független nyugalomban fogantak és születtek meg.

Ezzel átléptünk egy újabb történelmi léttérbe, az elbukott szabadságharcot követő korszakba, amelynek irodalmi leparlását Németh László nem a nemzeti romantikát jelképező Jókai Mór műveiben jelöli meg, hanem Kemény Zsigmondban és Madách Imrében, illetve műveikben. Megítélése szerint Kemény Zsigmond „nemcsak a legnagyobb magyar prózaíró, egy korszakforduló kovásza és hőse”. „Én Madáchot Széchenyin keresztül értettem meg egészen. [...] Ugyanaz az izgatott tettvágy s ugyanaz a nemes összeférhetetlenség a tettek világával.” Miben lehetett, vált/válthatott kovásszá Kemény Zsigmond? A kora közéleti küzdelmeiben tevékeny részt vállaló publicisztikájával? Összetett személyiségével? „Belső indulat; kifelé ügyetlenség. Befelé: a nagyság és boldogság vágya, szenvedélye; kifelé a közvetlen személyes érvényesülés képtelensége.” Míg a közéleti küzdelemben kora legégetőbb kérdéseivel viaskodik, írásaiban, Deák Ferenc híveként, maga is azt szorgalmazta, hogy „a magyarság élete azok közt a keretek közt, amelyek közé szorítottat, meginduljon”. Argumentumai közt ott találjuk „a múltunk mélyebb ismerete” szükségességét, „egy történelmi gyökerű magyar polgárság” megteremtését, igénylését. Az író más ösvényekre tévedt, a regényeibe plántált lélekrajz forrása Erdély viharos múltja. Írói szándéka mégis rokon az előbbiekkal: „...legmélyebb szenvedélye szerint a magyar sors bölcsője és formálója volt [...] Regényeiben is fokról fokra ennek a sorskutatásnak és sorsalakításnak a szolgálatára fogta be a serdülő ábrándú s modern tetszelgésű költőt”, bennük „nemcsak megvallhatatlan indulatait vallotta meg, hanem olyan regényeket igyekezett a közönségnek adni, amelyekre hite szerint a magyar társadalomnak épp szüksége volt”. *A Zord idő, az Özvegy és leánya, A rajongók, a Gyulai Pál* – egyszerre válik egy letűnt világ szellemi küzdelmeinek hordozója, személyekre leosztott vívódások, lélekgyötrő érzések tükrévé. Kora és utókora mégsem adta meg neki a megérdemelt figyelmet, elismerést. „A tizenkilencedik század legnagyobb írója, ki mellé nagyságban csak Petőfi s talán Arany és Berzsenyi állítható, nemcsak a nemzet vérkeringéséből iktatózott ki, de méltó emléket sem kapott.” Madách Imre az alsósztrégovai kúriába visszavonultan kíván választ keresni öngyötrő gondolataira, a világban dülő, kilátástalannak ítélt léthelyzetre, amelybe a magyarság a forradalom és szabadságharc elbukása után jutott. Alkotásának elgondolkodtató címe – *Az ember tragédiája* – „a bukásra viszi át a hangsúlyt; lám, ez minden jó törekvés vége; holott azt kéne hangsúlyoznia, amit az utolsó mondat is: lám, ez az ember. Akkor is küzd, ha erőfeszítései eredménytelenségét föltárták előtte.” Németh László megidézi a magyar romantika nagy alakjait – Vörösmartyt, Csokonait, Széchenyit, Aranyt, Vajdát –, keserű szavakkal állapítja meg, hogy „a magyar romantika kora övelük zárul, utánuk már csak a kiegyezés híg árján úszó parafa-romantikusok utánozzák a romantika külsőségeit”. Költői kérdésként teszi fel a kérdést: „Miért van a magyar irodalomnak csak egyetlen olyan műve, mint *Az ember tragédiája*?” Talán mégis volna válasz rá? „Mintha a nemzeti fájdalom mind vadabban fűtött kohójában akarná az általános emberit kihevíteni belőle.” De ez már egy másik kor alkotóira, a Nyugat elődeire várt, arra, aki azt nevével fölragyogtatta, Ady Endrére.

Messzire nyúl vissza az időben. „A forradalom előtti irodalom a forradalom utániba két nagy névvel ömlik át, az egyik Arany, a másik Jókai.” Az előbbi elismerően méltatja, az utóbbit elejti, miközben Vajda János és Kemény Zsigmond életével és művei értékelésével jelzi, az idő halad, az irodalom hiátusai mégsem oly nagyok. Jelzi, hogy a boldog békeidőként emlegetett ötven év irodalmi

intézménye, szervezeti kerete a Kisfaludy és a Petőfi Társaság volt, majd „a millenniumi Magyarországi irodalmi hadserege” foglalja magába a hivatalos irodalmi folyamatot. Németh László figyelme nem rájuk, hanem a magányos küzdőkre irányul. Legelőbb is Vajda Jánosra, kinek „irodalomtörténeti helye nem fejezi ki híven teljesítménye nagyságát”. Ennél is fontosabb megállapítása: „Ő és nem Ady az alfa. Ady sokkal inkább az omega. A valóság Vajdában robban; az új magyar irodalom benne kezdődik.” Életútjának karakterjegyeként tételezhető a magány. Számára „nem az elveszett éden a pokol, hanem az el nem vesztett, s Gina, a megtagadott szerelem, ennek az el nem vesztett paradicsomnak az Évája”. Németh László vele rokonlélekként, prózában útitársaként említi Tolnai Lajost: „a Bach-korszaknak s az utána jövő évtizednek Mikszáthig azonban Tolnai a regényírója”.

Vajda János és Tolnai Lajos irodalmi munkássága korszakhatár: bennük „emelkedik fel az új irodalom első hulláma”. A cezúra megjelölése nem Németh Lászlóé, hanem azoké a kritikusoké, akik kortársaikként követték és értékelték munkásságukat: Zilahy Károly, Asbóth János, Péterfy Jenő, Justh Zsigmond, Ambrus Zoltán... Kritikusai munkásságukból szűri ki Németh László a rájuk jellemző, önmaga ars poeticájaként is tételezhető következtetést: „A kritikus az, aki a művet életünkbe szövi, s az író tudatosodó hajlamain előharcosává teszi”, majd hozzáteszi: „a művek nemcsak tartalmukkal, atmoszférájukkal is kifejeznek valamit”.

Velük és általuk érünk el, lépjük át a századfordulót, amikor már föltűnik Ignotus, Hatvany, Osvát neve, amely időtől kezdve ők „osztják a szerepeket”. Elérünk abba a korba, amikor „Vajda helyén ott van Ady, Tolnaién Móricz, Péterfyén Babits, Ambrusén Kosztolányi”. A Hét helyett létrejön a Nyugat, amely a „fojtott szellemi energiák gyors robbanását” hozza magával. A szikra Ady kezében volt.

A kötetzáró Ady-korpusz számbavétele előtt utaljunk Németh Lászlónak a hozzá fűződő érdeklődése/kötődése forrására. A *Magam helyett* című önéletrajzi írásában olvashatjuk: „Komolyabb költői becsvágyat a Nyugat lírikusai ébresztettek bennem, akiket 1918 nyarán magammal vitt Elek Artúr-féle antológiában Nagybányán, a Morgó lankáin, az ihletkeltő almaszagban ismertem meg. [...] Az antológiabeli példák közül nyilván Ady hatott a legerősebben.” E kötet tizenegy írása 1925 és 1953 közt keletkezett, részjelenségekre/-feladatokra koncentrált, nem állt össze egységes egészzé, átfogó tanulmánnyá, amint azt Berzsenyi, Széchenyi, később pedig Móricz Zsigmond esetében meg tapasztalhattuk.

A magyar irodalomtörténetnek nincs olyan alkotója, akinek életútját/életművét oly sok vihar követte volna. Az Ady Endre halála után kirobbant Ady-pör a fiatal Németh Lászlót is megszólalásra hívta. „Nem lehetett őt számba nem venni, s nem lehetett elfelejteni.” Miért is? „Ő az Isten szörnyetege volt, aki csodaként zuhant a magyar élet tengerébe, új lírával, új magyarsággal, új életérzéssel.” A hivatalos Magyarország szerint Ady „költészetéről nemzetellenes merénylet dicsérőleg megemlékezni”. Németh László lesújtó véleménye: „Kis gazok fogják le itt az isten növényét.” Őt, aki vátesz volt és magyar, aki magyar messiásként mert álmodni egy más, igazabb jövőről! Németh László Ady Endrét irodalmunk/történelmünk legértékesebb vonulata folytatójaként/kiteljesítőjeként jellemzi: „Vitéz Mihályt ébreszti, az Apáczai Csere-sírokat nyitja, Kemény és Eötvös hitét riogatja, de zsoldjába fogadja Esze Tamást is, a hegyekbe szorult, fokosát vicsorgató magyarság bosszús hősét.” Erre alapozódva tárul fel előttünk az Ady-életmű genezise, amelynek talapzata az ősi magyar tendencia, a nagy európai koráramlat és a vidám életszeretet. Az Ady-pör hullámverései a későbbiekben is újabb s újabb argumentumok megfogalmazására bírják Németh Lászlót: „Ady nem szerelem, nem hazafiság, nem halálmotívum. Ady egyetlen tünemény, akit természeti tünemény voltában, keletkezésében és lefolyásában kell rekonstruálni, s a magyar és világirodalom tüneményei közé beilleszteni.” Ez készletit vitára Kosztolányi Dezsővel is. Írását baklövésnek tartja. Ady Endre összes versei 1930-as kiadása fölveti benne a kérdést: „Én voltam-e első, szívügygé vált költőm rossz olvasója? Én értettem őt félre, aki Ady jelmezében sirattam el tulajdon ifjúságomat?” A róla alkotott gondolatok alapján akar Ady Endre költészetére új fénycsóvát vetni. Közte az első: „Az ő tájai nem e világ tájai. Ady egyetlen, állandó látomása a tulajdon lelke.” Az első újabb felismerések követik: „Ő az egyetlen magyar író, aki megérezte, hogy a lelki folyamatok valószínűsége az ellenmondásnál kezdődik, ő az egyetlen magyar költő, aki egyensúlyban tartott túlzásaival lelkét szinte fantasztikussá nagyítva hozta szemünk elé.” Az Ady-portré vonásainak, kontúrjainak rajzolatát újabb kérdés lendíti előre: „Nagy gondolkodó-e Ady?” Példázatul a költő Isten-élményét elemzi, a „hiszek hitetlenül Istenben” sajátos hitvallástól elvezet a *Szeress engem, Istenem, az Álmodom: az Isten* verssoraiban megvallott érzéshez, hithez.

A sajátos, egyéni megítélésben benne rejlik a kétely hangja is: „Tudom, hogy ez az Ady, az én Adym nem nagyon hasonlít ahhoz az Adyhoz, aki a magyar köztudatban él.” És mégis konokul ragaszkodik hozzá. Érvelése: „Ady nyelvében és ritmusában kétségkívül a 16. század, e legmagyarabb századunk szele zúg. Képei magyar virágok, szellemi talaját magyar vizek hordták, s az emberi és költősorsot mint magyar sorsot nyögte és átkozta, de végső fokon európai jelenség, aki talán elzárva a koráramok könyvcsatornácskáitól a koráramok mélyebb sodrában élt.” A kor bűneként rója fel, hogy egyre ritkábban emlegetik, egyre kevésbé ismerik; „tizenöt évvel Ady halála után alig vesszük észre, hogy élt”. Oka az előbbieken elősorolt érvekkel rokon: „Akit üldöznek benne: a magyarság, aki felhorkan benne: a magyarság. Költészete: a magyar természet vizsgája, magára maradságában a magyar sors eszmél [...] Ő figyelmeztetett rá először, hogy a magyarságnak a keresztyén-latin műveltség alatt kell keresnie választott rokonait, s költészete, mely egyszerre nyilall a zsidók vallásos pátozsa s a görögök félbarbár zsenialitása felé, olyan láthatárt nyit a magyar vers előtt, amellyel azóta még szembeállni sem volt képes senki sem.” Következtetésében, korszakos, elévülhetetlen érdeme méltatásában ennél is tovább megy: „Ady nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is.” Miként tette azt? „...Ady nemcsak szenvedte Hunniát, de föl is hozott alóla valamit: a Mélyebb Magyarságot.” Költeményeiből, életművéből, „versének gondolati és formai szerkezetéből az Európa-alatti magyar lélek szól”. A körülötte zajló vita halála után húsz évvel sem csitul. Ha nem értjük, „a hiba bennünk van és nem benne”. Bennünk, hisz ő „nem engedi magát elfeledtetni”. Miként lehetséges ez? – kérdeznénk. Németh László felelete: „...Adyval az elhagyottság is jót tesz. Egy darab örökkévalósággal veszi őt körül. Az életét sajnó ideg a Végzet üzenetei elé feszül. Önmaga sorsát űzött vadként szenved, de az örökkévalóság szemével látja: Ifjú szívekben s mindig tovább.” 1944-ben, Ady ünnepére írott soraiban axiómaként fogalmazza meg: „A költő műve, azzal, hogy itthagya, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Megállapítása a saját életműve sorsára is érvényes. Amint az írás záró soraiban olvasható gondolat is: „Kin nőhet meg egy nemzet, ha ilyen írókon nem? S mi lesz a sorsa a nemzetnek, amely közé ilyen írók is hiába jönnek?”

III.

„Aki az íróban csak természeti tüneményt lát, vulkánkitörést, gejzír-fakadást, elvakul az írói nagyság másik tényezője iránt, amely őt kora kultúrájába szövi.”

Elérkeztünk e csodálatos vállalkozás harmadik kötetéhez.³ Szerkesztője s egyben az *Utószó* írója ezúttal is segít abban, hogy felismerjük, mi a legjellemzőbb az ebben sorakozó írásokra: az eddigiekben megtapasztalt műfaji változatosság mellett az, hogy „nem a »nagy vállalkozások«, gigantikus tanulmányok, hanem a kritikák kerülnek előtérbe”. Az írások megjelenésének időintervalluma: az 1920 és 1944 közötti negyed század; tematikája pedig a Nyugat nemzedéke alkotásainak szemlézése, a bennük rejlő műhelytitkok feltárása, elemzése. E törekvés Németh László irodalomkritikai munkásságát helyezi villanófénybe. Immár nem letűnt korok lezárult életműveit elemzi, helyezi górcső alá, hanem kortársaiét, akikhez azonos léthelyzet köti, szorosabb vagy lazább kapcsolat. Alkotásaik elemzése mögött ott érezzük az új nemzedék bemutatása előtt közölt *Ars poetica* című írásában megfogalmazott kritikai igényt, amelynek lényegét a kötet méltatása mottójául választottunk. Tette ezt oly módon, amiként az előszó írója oly találóan jellemezte: „Kritikusként nem szemlélni, hanem táplálni, alakítani kívánja az irodalmat.” Ekler Andrea jelzi, mily mélyre ás, mily széles rendet vág az irodalom mezején, antennái mily érzékenyen fogják fel kora szellemi hullámain. „Érzékeny, aprólékos elemzése mellett a korszellem, az irányzatok, a társadalmi jelenségek alkotókat, alkotói csoportokat, generációkat befolyásoló hatásait is vizsgálja. Ugyanakkor, mint író foglalkoztatják a műhelytitkok.” Szavaira, annak hitelére törhetetlen pecsét: „Németh László valójában önmaga legkíméletlenebb kritikusa.”

Mielőtt a kötet íásaiban elmélyednénk, szóljunk arról, hogy miként is látta ő ezt a cselekvési terep, hivatását. A példakép: Berzsenyi, „akinek a kritikai tárgy: az egész magyar kultúra növésiránya volt. »Nem elég a művet – idézi – csak magában megbírálni tudnod, de meg kell azt tudni bírálni még azon legfőbb szempontból is, mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek céljával...«” Ez képezi az ő kritikai hitvallásának alapjait, törekvésének irányát és tartalmát. Néhány kiragadott, bi-

zonyító szó: „A kritikus az, aki a művet életünkbe szövi, s az író tudatosodó hajlamaink előharcosává teszi.” „A kritika szépirodalmi jelenségek méltatására fuzionált történet- és természettudomány.” „A kritikusnak, ha érdemlegeset akar mondani, éppúgy ihlete lázbeszédére kell bíznia magát, mint a poétának.” Pörje Sándor – azaz önmaga – bírálatairól szólva ennél is szélesebb horizontot jelöl ki: „Ő mindig a nagy összefüggéseket szerette, írók helyét az írók közt, könyvek helyét a nemzedék munkájában, emberek helyét a népek sorsában.” Látja, hogy e cselekvésnek akadhatnak vadhajtásai is: „...a mi irodalmi kritikánk elfogult, klikk-kritika. Minden, csak iránytű nem.” Ő iránytű akar lenni!

A kötet első harmada a kor két kiemelkedő írója, Babits Mihály és Móricz Zsigmond írói munkásságához kötődő írásokat öleli fel; Babitsról négy, Móriczról tíz.

Babits Mihályhoz változó intenzitású és hőfokú kapcsolat fűzte, de a személyesség háttérbe szorul, a figyelem centrumába az alkotás, a mű kerül. A költőnek szóló elismerés: „az érintetlen szépség papja”; a *Halálfi* című regénye: „a nagy költészet eszközeivel szerzett könyv, egy jelentékeny szellem revelálója”. Lírájáról szólva a stílművész karakterjegyeit emeli ki, egyenlenségeit sem hallgatja el. Tanulmányainak esszéjellegét hangsúlyozza. Kvalitásai közt említi írójuk előkelő ismeretségét, filozófiai rugékonyságát, külön méltatja benne az élő irodalom szószólóját. Hatalmas felkészültsége ellenére sem töltötte be azt a helyet, ami a Nyugat főszerkesztőjétől elvárható lett volna. „Ő nem lámpagyújtogatója az irodalomnak, aki alaktól alakig megy, s mindegyik körül világosságot derít. [...] Egyszer gyújt lámpát, hogy mutassa, hogy kell lámpát gyújtani, aztán megy, s új elveket demonstrál új példán.” Az *Elza pilóta* című regényéről írott ismertető, méltató írás a háborút idézi élénk. „A női védkötelezettség ragadja el a regény hősnőjét is az anyjától, aki még a régi békevilágot őrzi szívében s anakronisztikus aggodalmaiban.” Bennük „a tizenkilencedik század lelke reszket”.

Mennyire eltérő ettől a csak „forgácsokban” megidézett írói arcképtől az, amelyik a Móricz Zsigmond nevéhez és életművéhez köthető írásokat jellemzi! Az írói jubileumra született tanulmány az életmű általa legjellemzőbbnek tartott vonását emeli ki: „Lírikus nemzedékben ritka epikus tehetség.” Indítékként pedig oly gondolatokat, amelyek egy időben utalnak a negyedszázados írói termésre s mintegy kirajzolják Németh László irodalomeszményét is: „Az író vállalkozás. Öröklött képességei: az alkat; gyermekkorának emlékezetnépesítő élményei: a szülőföld; az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét megtermékenyítő áramlatok: a kor akar művé öröködni és hatni benne.” Miként s hogyan? Az alkotóműhelyből addig kikerült regény- és novelláskötetek, színművek példázatával, miközben bő példatárát kínálja/adja az írásművészetét jellemző elismeréseknek.

Az említett tíz írás sokszínű: recenzió a novelláskötetéről és regényekről, a leánya, Móricz Virág kötetéről, színművéről; rádióelőadás. E bőséges kínálatból nevezzük meg azt a recenziót, méltató írást, amely Móricz Zsigmond *Erdély* című regényéről, jelesen a trilógia első kötetéről írt, amit Németh László méltatása külön kiemelt: „Az igazán nagyoknak a múlt csak egy nagyobb szerű jelen. [...] Ha egyéb művei a hétköznapok, az *Erdély* az ő ünneplő ruhás vasárnapja.” És ezzel még nincs vége! „Minden fejezet más életkép, más embervilág, új foltja az örök magyarságnak, mely itt nyersebb, veszélyekben jobban megforgatott, de azért sosem idegen – sosem egészen történelem. [...] Kimeríthetetlen gazdagság; egy gyűjtő élet gyűjteménye az életről és mégis: egyetlen regényében sem uralkodik Móricz fölényesebben az ő Magyar Múzeumán, mint itt. [...] Az *Erdély* – a magyar irodalom *Háború és békéje*...”

A Móricz Zsigmondról írt sorok zömükben elismerőek, noha azt sem hallgatja el, hogy nem mindenik műve izzik azonos hőfokon. Említsünk néhány példát az elismerések csokrából, amelyek személyisége, alkotásai, életműve alapvonásaiként tételezhetők: „A magyar tehetségek története az övé. Ropant lehetőség, gyors, gigászi úttörés és botorkálás.” „Móricz Zsigmond a formátlanság formaművésze. Nála első látásra nyelv, anyag, szerkezet, minden amorf, de ebben a brutális alkatalanságban van valami egész, erős, széttörhetetlen, több mint ami legtökéletesebben kristályosító művészkedés.” „Viszonya az emberekhez és írókhoz független volt a szellem és a politikai élet hullámzásától. [...] ha nem tetszett neki valami, akkor inkább megszőkött, mint hogy hazudnia kelljen.” „A mások élményében ő elmerült, lelkében újra átélte, a maga szenvedéseként viselte.” „S ha életében már meghalt, holtában sem halt meg, természetesen, egészen. A föld alól kormányoz minket a furfangos bajuszával.” „A legnagyobb alkotó temperamentumok egyike – nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában.”

Móricz Zsigmond címen két tanulmány olvasható a kötetben. Az első az író huszonöt éves írói jubileumán köszönti őt, megrajzolja a negyedszázados fejlődésgörbét, abból vonja le következtetése-

sét: benne „Berzsenyi, Katona, Arany és Ady mellett a legtöbb magyar erő szabadult fel, a hazai tehetségek viszonylagosságai”. Az 1943-ban megjelent *Móricz Zsigmond* című, „vendégszövegeket” is magába foglaló tanulmány – „a gyász első szavait gyűjtöttem össze benne” – az író sírjánál elmondott beszéd szövegével indul. És mindjárt tömör, de annál beszédesebb szavakkal: „magyar író és magyar ember volt”. Soraiiban vége-hossza nincs az elismerő, értékelő szavaknak, mondatoknak. Ady párjának nevezi, Tolsztojhoz hasonlítja. A sorokat átható melegség, tisztelet és megbecsülés mondatja Németh Lászlóval: „Az egyetlen ember volt ebben az országban, akinek fiául tudtam volna a lába elé ülni.” Nemcsak a baráti kapcsolat, hanem a nézetazonosság mondatja vele. „Ő maga volt a »mély magyarság«. Minden munkájával és véleményével ezt képviselte és ezt védte.” Ő volt az, aki Németh Lászlót, az »exodus» emberét be tudta vonni a Kelet Népe műhelyébe, kicsiholta belőle az *Iszony* című remek alkotást. Rokon lelkek voltak? Bizonyos, hogy az irgalom eszménye/erénye mindkettőjükben benne élt. Móricz Zsigmond Csibe felkarolásában „jóvá akart tenni valamit, amit az emberiség vét a gyengék ellen”. Ezt a törekvést, az elesettek, reményvesztettek iránti rokonszenv jeleként, Németh László az *Irgalom* című regényében realizálta mint végső célt: az emberiség üdvösségügye szolgálatát. Odafigyeltek egymásra, mindketten szomjazták a tiszta emberi szót, a biztatást, a bátorítást, a visszaigazolást arról, hogy jó úton haladnak. Említsünk egy példát Móricz Zsigmond részéről. A *Cseresnyés* előadását követő fanyalgó kritikákkal szemben a Kelet Népében megjelent sorok hatását: „a húsz sor visszaadta a földet, tudóm elé a levegőt”.

A kötet kétharmad részét a színesség, változatosság jellemzi: általános áttekintések, íróportrék, recenziók váltják, követik egymást. Mindvégig bennük érezzük Németh László ama törekvését, miszerint az írókban, műveikben azokat a vonásokat keresi, amelyek az író, alkotását kora kultúrájába szövik.

Kezdjük a számbavételt azokkal az írásokkal, amelyek általános, átfogó képet kívánnak nyújtani kora magyar irodalmáról. Ilyen az 1928-as *Hiányzó arcképek* című írása, amely öt portrét foglal magába. Csáth Géza – az „elfeledett író”, a „klasszikus ízlésű formaművész; Kaffka Margit – akinek nevét a *Színek és évek* című regénye, „amíg magyarul olvasnak, fenn fogja tartani”; Füst Milán – „ő írta Magyarországon az első szabadverset”; Juhász Gyula – „nagyon magyar költő ő, újabb líráinkban Ady mellett a legvégzetesebben az”; Tóth Árpád – „a csendes áhítatú költő”. E seregléshez hozzátársíthatjuk az ugyanazon évben írott, az előbbinél átfogóbb képet kínáló, *Magyar irodalom 1928-ban* című tanulmányát, amely az Erdélyi Helikonban jelent meg. Ebben a műfajok szerinti – líra, regény, dráma és kritika – felsorolás/értékelés az előbbinél gazdagabb képet rajzol elénk. A költészetben Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Sárközi György; a regényírók közül Móricz Zsigmond, Kodolányi János és Ambrus Zoltán mellett több, ma már csak a lexikonokban számom tartott író és műve kerül említésre; a drámaírók közül Molnár Ferenc, Zilahy Lajos és Móricz Zsigmond kerül figyelme előterébe. Hozzájuk társítja három újabb verskötet – Tóth Árpád, Babits Mihály és Erdélyi József – méltatását. A szekértábor-szervező három év múltán az *Egy új nemzedék esztétikájában* arra tenne kísérletet, hogy természetes, nemegyszer összebékíthetetlen esztétikai különbözőségük ellenére kora magyar irodalmában kitapintsa azokat a belső erővonalakat, amelyek összekötik/összeköthetik őket. De lehetséges ez? Hisz maga mondja: „nincs az irodalmi alkotástól független esztétika; minden alkotás fölött saját törvénye ítélt [...] nincs ars poetica, mindent szabad, ha meg tudod csinálni”. Nem csoda, ha a próbálkozásból nem lesz kiteljesedés. Az utolsó nagyobb összegzésre 1933-ban tesz kísérletet. A *Magyar irodalom 1932-ben* az eddigieknél sokkal átfogóbb képet rajzol elénk. Az e kötetben közölt részlet két fejezetre osztva – líra és próza – tekinti át újra irodalmunk állapotát. A szempont sajátos, Németh László-i jeggyel bővül, illetve konkretizálódik: „a minőség forradalmának a tüneteit keresem”. A négy évvel előbbi számbavétel több névvel bővül, mondhatnánk, hangsúly-eltolódás figyelhető meg. A líra terén a nagy nemzedék tagjai közül Babits Mihályt és Gellért Oszkárt helyezi előtérbe. Az őket követő új generáció tagjai közül Szabó Lőrinc, Erdélyi József és Illyés Gyula kapja a legtöbb figyelmet és elismerést. A tablón, többek közt, ott találjuk Sárközi György, Gulyás Pál, József Attila, Zelt Zoltán nevét... A költészet kiáradását szép költői képpel zárja: „a líra kolostoraiban nem akad el a zsolozsma”. A prózafejezetben az új regényekre hívja fel az olvasók figyelmét. Hangütése nem a legbiztatóbb: „A magyar regény, úgy látszik, menthetetlenül elpocsolyásodik. Van vize, de nincs medre; akadnak tehetséges regényíróink, de a műfaj pang, rothad, lassan benövi a nád és a békalencse.” A teljes számbavétel helyett szorítkozunk néhány, Németh László által lényegesnek, jellemzőnek tekintett mondatára: „Babits regényeiből hiányzik a nagy regényírók meggyőzőereje.” Móricz Zsigmond „ahol gondolkodik: a legnagyobb ipar-

kodással se tud érdekelni, ahol ábrázol: a legnagyobb hanyagság mellett se tud élettelen alkotni”... És így folyik tovább, főleg egy-egy alkotásban keresve a sajátos jegyeket Tersánszky Józsi Jenő, Szomor Dezső, Laczkó Géza, Füst Milán esetében. A kritikai hang a fiatalokról szólva élesedik: „a műfaj tovább szegényedik, s az egyéniségek is megszürikülnek, hanyatlanak”. Fájdalmas általánosítás? Annál is inkább, hisz Szabó Pál megjelenésével elismerőleg jegyzi meg: „tehetsége: a természet szemlélete”. Aztán ott van Kassák Lajos. Önéletrajza – *Egy ember élete* – pozitívumait számba véve említi: „ami regényében nagy: egy új öntudat kialakulása [...] azért lesz mindig igen érdekes könyv, mert hű beszámoló arról, hogy dolgozta fel magában az új törvénytárt, hogy öltötte magára az új illemtant egy önerejére utalt magyar munkás”. Szabó Dezső hatyúdalként tekint a *Karácsony Kolozsvárt* című művére, valamint általa megélt pályáivra. Személyisége – sokan lelkesedtek érte, sokan elutasították –, kisugárzása tagadhatatlan volt: „elhibázott élet, de egy kötetre való védőbeszédet lehetne írni mellé”.

A kötet figyelemre méltó fejezetei az íróportrék, amelyek egy időben jelentenek értékítéletet, és alkalmat adnak arra is, hogy Németh László általuk a maga létszemléletét és irodalmi értékkritériumait is kifejezésre juttassa. Az e témakörbe sorolható, tucatnál is több tanulmányból ragadjunk ki néhányat. Kosztolányi Dezső – akihez viszonylag tartózkodóan közelít – lírájáról, regényeiről, műfordításairól visszafogottan nyilatkozik, de Pesti Hírlapban megjelent apró írásairól felső fokon tesz említést: „a magyar póza e században alig termelt valamit, amit tökéletességben ezekhez a félhasábos remekművekhez lehetne hasonlítani”. Adott azonban egy általánosabb következtetés is: „Nem jellemezni akartam; megmutatni, hogy közöm van hozzá, s biztatni másokat, hogy közük legyen hozzá.” Kell ennél beszédesebb elismerés?! A Szabó Dezsőről írott sorok elé odakívánczik egy személyes vallomás: „évente berúgtam tőle s évente kijózanodtam”. Ezzel is jelezhetjük, hogy a róla írott sorokat szenvedély hatja át, parázs vitaszellem. Az elismerés hangja: „Az elsodort falu Szabó Dezső egész életét kimondó, legjelentékenyebb műve, a magyar irodalomtörténetből ki nem fakadó remek. [...] Tett akar lenni ez a regény. Kard, amelynek hegye a történelem örök bűnei felé mutat.” Miben azonosul vele? „Célja: a magyarság fölrazása.” Hatása, szelleme nemzedékeken túlmutató erővel bírt. „Világképében s magyar koncepciójában egy új nemzedék találta meg a maga egységét. Melyik magyar író alakította így át az utána feltörőket!” S egy újabb definíció, amelyben Szabó Dezső révén Németh László irodalomszemléletére ismerünk: „minden író célkitűzéseivel jelöli meg helyét”. A Pap Károlyról megalkotott portré egy azóta is vitatott, nyugvópontra nem talált kérdést vet fel: Németh László és a zsidóság viszonyát. Az íróról, alkotásairól elismerő szavakkal szól: „Az ő írásai nem tagadták és nem kenték el a közösséget, melyből jött.” Hasonlóképpen szól a zsidó népről: „...a lehető legerősebb sorsközösség, nincs ember a földön, akiben annyi egyöntetű múlt volna, mint egy zsidóban”. Létsorsukra utalva kérdezi: „Felolvaszt bennünket nyomtalanul a világ kohója, ahogy Ady jósolta, vagy megadatik, ami a zsidóságnak, hogy »eszmévé haljunk«?” Példanéppé váljunk? Másfajta ígéket generál benne Erdélyi József, a „fegyvertelen világhódító, aki testen át lobogó rongyával úrrá vív minden szegényt”. Alkotásai révén ennél is többre törekszik. „Nincs még egy magyar lírikus, aki ilyen erőteljes realizmussal látja szomorúnak a magyar földet.” E kettős indítatásból vonja le a maga következtetését: „Erdélyi József a most induló költőnemzedéknek talán legértékesebb tagja”. Költői habitusa jellemző vonásaként említi: „Ő nem szeretné magát mindenáron megmutatni s nem követeli, hogy lelke ezer valóságát látva-lássák, csak azt az egy eszme-Erdélyit akarja láttatni, akiért minden versében feláldozza magát.” Amiként Németh László is!

A kötet újabb alfejezeteként vehetjük számba Németh László recenzióit, a kora irodalmi termését szemlélő, a Napkeletben, Protestáns Szemlében, a Nyugatban, a Tanuban, a Válaszban közölt írásait; húsznál is többet. Ha mindeniket külön-külön méltatnánk/elemeznénk, hosszúra nyúlna. Kettővel mégis kivételt teszünk, azokkal, amelyek köteteink alcímeként jelölik: irodalomról szólnak, szubjektívek, az életmű szilánkjaiaként, mozaikkockákként maguk is egyfajta irodalomtörténet alapanyagiként szolgálnak. Kivételt tesszünk, hisz Szerb Antal és Farkas Gyula irodalomtörténetéről írott sorai szembesítik önnön eszméivel, értékítéletével. És kezdjük mindjárt az előbbi kötet alapján megfogalmazott ars poetica-értékű megállapítással. Szerb Antal: „irodalomtörténész az, aki annyira gazdag tud lenni, hogy letűnt írókat és irodalmi korokat önmagából képes megérteni”. Szemléletére jellemző, hogy „könyvét ő Dévényből írta, onnét, ahol a nyugatról jövő vizek irodalmunkba ömlenek. Tétele: a magyar európai irodalom, a kereszténység óta minden fontos mozgalom nyugatról jött, a nap a magyar irodalomban nyugatról kel.” Záró sorában dicséret és elvárás egyaránt rejlik: „A legjobb magyar irodalomtörténetet ő írta, de ez a legjobb nem tette fölöslegessé a következőt.” A Farkas Gyula által írt „követ-

kező” újabb irodalomtörténeti elvárást rögzít: „Egy jó irodalomtörténet, melyben egy méltó lélek veszi magára népe írói múltját, mint a szent Krisztus sebeit, órjási szolgálat halandónak és halhatatlannak; felserkenti, ami szunnyad, hatóvá teszi, ami nem hat, jelené, ami múlt.” Az elemzett alkotást nem ilyennek látja. Németh László szigorú ítéletét metaforába sűríti: „Farkas Gyula megveszi a boltban a paprikát, borsot, szegfűszeget, de nincs érzéke hozzá, hogy mennyit bír ki belőlük a leves. [...] Az igazi olvasói élmény, a kritikai behatolás hiánya ordít ebből a könyvből.”

•

A három kötet töprengésre indít: mi lenne, lehetne az a gondolat, amellyel a Magyar Napló Kiadó – Ekler Andrea áldozatos munkájának gyümölcseként – a kezünkbe adott Németh László-kötetek kiváltotta eszmevilágot méltóképpen összegezhethetnénk? A három kötet információ- és eszmeözöne kavargó bennünk, a magunk kicsinysége kibírhatatlan súlyként nehezedik vállunkra. A megoldás kulcsát hol is kereshetnénk máshol, mint e három csodálatos kötetben? Idézzük újra az Ady ünnepére, 1944-ben írott sorokat! „Kin nőhet meg egy nemzet, ha ilyen írókon nem? S mi lesz a sorsa a nemzetnek, amely közé ilyen írók is hiába jönnek?” Mindennek ellenére – írja ugyancsak Ady kapcsán – „egy költő műve azzal, hogy itthagya, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Bármilyen értékes, önmagában ez még nem garancia. Németh László az Arany Jánosról írott tanulmányában szól arról, hogy lennie kell egy közvetítő kapocsnak, egy összekötő hídnak, amely nélkül „a legszebb képesség is elátkozott kincs, amíg ébresztőjét meg nem találja”. Ilyen ébresztő volt Németh László, s jelenik meg előttünk e három kötetben, ilyen ébresztő Ekler Andrea, aki Németh László életművének e szeletét adja kezünkbe, hogy magunk is épüljünk, újabb nemzedékek épüljenek általa.

JEGYZETEK

¹ NÉMETH László, *Történet és vallomás. Írások a magyar irodalomról I. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Írott Szó Alapítvány–Magyar Napló, Budapest, 2011.

² NÉMETH László, *Illúzió és alkotás. Írások a magyar irodalomról II. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Magyar Napló, Budapest, 2014.

³ NÉMETH László, *Tények, titkok, varázslatok. Írások a magyar irodalomról III. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Magyar Napló, Budapest, 2017.

Aki szerette az igazságot

Monostori Imre emlékezete

„Szerettem az igazságot...” – került a fájdalmasan találó idézet Monostori Imre gyászjelentésére október elején Németh László *VII. Gergely* című drámájából, egy közeli barátja sugalmazására.

Nemrég egy József Attila-díjasokat bemutató sorozat róla készített kisfilmjében beszélt a tőle megszokott derűvel, őszinte nyíltsággal, életvidámsággal az életéről, pályájáról. Otthonában, életközépből rögzíti lényét, kisugárzását ez a nyári felvétel: bent a házban, a könyvei között, illetve kint a kertjében, felesége és szeretettel gondozott gyümölcsfái társaságában.

Jelentős életműve koronájaként nyáron még befejezte Németh László-nagymonográfiáját. Az utolsó simításokban, többek közt a névmutató összeállításában Ágnes leánya is segédkezett.

Monostori Imre halála komoly ürt jelent, mértékadó és komoly gondolkodót, biztos értékelésű kritikust, értékes Németh László- és Szekfű Gyula-kutatót veszítettünk el személyében. Töltse be ezt az ürt, ezt a hiányt mindaz, amit örökségül hátrahagyott: a derűje, hite, értékrendje, tudása, példamutatása. Nyugodjék békében.

Farkas Charlotte